

Kired ei lahvata, lehvivad raugelt,
suudluste siludes võbinaid laugelt
korraks meist kahest saab jällegi üks.

Tasane tuul kannab lainete müha,
vesi ei väsi, vaid askeldab üha.
Tormid. Tsunaamid? Tõus, mõõn. Vesipüks!

Hällilaul

Kõik need linnukesemured,
kirju sulestik.
Jalad rasked, silmad suled —
ilutulestik.
Pea on raske,
jalad kerged.
Jalad kerged,
raske pea.
Tiivuline uni tuleb,
tilu-lilu, tipa-tapa —
sügav, kosutav ja hea!

Sünniaasta

Pole enam, kuhu naasta.
Number. Ümmarguselt jäik.
Sajand pooleks. Sünniaasta.
Isakoda. Ema käik.

1950

Friedebert Tuglase novelliauhinna laureaat 1987
Lehte Hainsalu „Selle talve isa“
Vikerkaar nr 3, 1986

LEHTE HAINSalu

SELLE TALVE ISA

Penti kügeles ema vanal krobiseval laudakasukal ahju taga põrmandul.
See oli üks imelik laps. Ta võis tundide kaupa kuskil nukataguses kük-
kida, silmad peas seismas, otsekui poleks ta ümber vaatamisväärsed. Ka
hingeelu virvendused ei tõusnud seal ahju taga ta silmadesse, mis olid
vaiksed ja tumedad nagu kaks ääretasa tsinkpangesuud köögis pikal
puupingil. Kui nurkatükkimisel käändus käsi küünaspeast kõveriti või
jäi säär istmiku alla surema, siis laskis Penti sel olla. Ta ei pannud tähe-

legi. Tal polnud nagu õiget aimu oma ihuliikmetest, võib-olla polnud need talle seni rõõmu teinud. Mis rõõmusid Pentil võis ollagi. Valuirve kiskus mõnikord Penti suud, seda küll, aga naermas ei olnud teda iial nähtud. Mille üle tal naerdagi.

Ainus, mis Penti liikmetesse elu tõi, oli ema hää. Või õigemini need hääled ja lõhnad, mis emaga kaasa tulid. Kõigepealt roobitseti luuakontsu abil vildikalossidelt lund, siis tõugati uks klaastreppi pärani, sõnnikukroobased vildid raputati otsast; siis tõugati toa-ust ja mütamüta sukasammud tulid üle põrmandu; siis tõugati kõõgiust ja pahvak talist õhku pääses koos emaga kööki. Siis riputati uus poolkasuk varna, selle hõlmad hakkasid silo haisu välja ajama. Siis susati kopsik veepange ja vee liikumata pind lõhuti ära, siis joodi kluginal, nagu joob mõni loom. Ja nüüd harilikult hakkas Pentigi ennast liigutama — ema Nilla on kodus! Nüüd ehk saab süüa!

Selle peale ei võinud kindel olla. Mõnikord kukkus ema siiasamma veepange kõrvale kolinal maha, nagu oleks pliidi ette visatud üsatäis ahjupuid. Varem käis Penti vaatamas, mis emaga juhtus. Nüüd enam ei käi, emaga ei juhtu midagi. Ta on lihtsalt tükk aega surnud, kuni akna taga läheb pimedaks ja siis jälle valgeks ja ema Nilla ennast liigutab ja ütleb: sa kuradi roisk. Siis varsti võib süüa saada.

Penti mõtles alati peamiselt söögist. Ta ise ei teadnud, et ta söögist mõtleb. Kuid ometi oli see nii. Penti ei mõtelnud leivast ega supist ega mõnest magusast asjast, mille nime ta ei teadnud. Ta ei mõtelnud ka söömisetoimingust, harva pani ta tähele, mida ta sööb. Ta mõtles täiskõhutundest ja unistas sellest. Mõnikord oli ta seda tunnet kogenud, kuskil pulmas või matustel. Penti ei teadnud, mis toidud need olid, mis ta seal sõi, aga palju seal oli ja ei keelatud. Pärast oli hea olla ja suik kippus peale, kui just kõhtu valutama ei ajanud.

Internaadis ei saanud rihmavahet kunagi nii täis, et lõhki minema oleks hakanud. Öhtuse toiduga ei jõudnud hommikut ära oodata. Penti ärkas enne aega üles, kõhus näpistas ja varbad külmetasid. Ta lesis vaikselt, hoidis hinge kinni ja kuulas, mis ta sees toimub. Kõht oli õudselts õõnes ja tühi nagu kartulikelder, aga pea muudkui paisus ja paisus, seal sees kohises ja keerles, võib-olla mädanes. Oh sa mädapea, ütles selle talve isa sageli. Penti suu tuli vett täis, kui ta hommikuti mõtles, kas kokad jõuavad õigeks ajaks või tuleb viivitus. Mõnikord pidi ootama koguni kümme minutit, see oli hirmus vaev. Siis lasti kaetud laua ääres veel ilmatu aeg seista, kuni hilinejad kohale olid jõudnud, kuni kõik vaikselt jäid ja keegi ennast ei süganud, kuni saabus surmavaikus. Alles siis ütles mõni õpetaja: «Head isul!», nagu neil seda muidu ei oleks. Ja kohinal nagu äikesepilv vajus koolipere oma väikeseks jäänud taburettidele. Penti ajas küünaspead laiali, haaras vasaku käega talle valmis pandud pudrukausi nii raudselt, et sõrmenukid valged. Paremaga kahmas üldtaldrikult võileiva, mille juba ammu enne valmis oli vaadanud. Kui mõni teine oli sama võileiva valinud, siis jõudis see teine ka enne, sest Penti ei olnud küllalt väle. Mõne hetkega oli kõigil puder varjule

pandud, võileiba haugates võis silmapilgu viivitada, kuid mitte liiga kaua, sest võis juhtuda, et kokk ilmus uksele, röögatu kastrul kõhu otsas, ning asus selle põhjaurdeid puhtaks kratsima. Sellele anti juurde, kellel otsas, mõnele suuremale või ka hädisemale, kuidas kunagi. Mõnikord ka Pentile või tema vennale Antile. Süda õnnest ja häbist põksumas, vaatas Penti ümber, kas kõik nägid, et tema täna hea laps olnud. Ta ajas lisasuutäie ühe ampsuga alla, et keegi kadedaks ei saaks, nagu oleks Pentile palju antud. Ja imelik: just siis, kui Penti oli lisa saanud, tundis ta, et mahuks veel.

Lõuna ajal sai rihmavahe enam-vähem täis, kui just magussööki ära ei pidanud andma. Ikka leidus mõni, kes oli nii suur, et talle vabatahtlikult oma osa pidid loovutama. Sajakilone Kaido oli üks selline. Tuli väikeste poiste toa uksele ja ütles sõbralikult irvitades: «Teie väiksekesed teete oma vatsale ühtepuhku liiga. Ma aitan teid. Esmaspäev söön ära Rannelti portsu, teisipäev Raiko oma, kolmapäev on Penti kord, neljapäev Anti ja reede Paavo. Pidage siis meeles, teil on kõht täis ja rohkem ei mahu, sellepärast!» Ja nii jäigi, kolmapäev läks kompott või mis ta oli Kaido vatsavahesse, neljapäev oli Sulol või mõnel teisel veel nõudmisi. Penti ja Anti vanem vend Marti oli ka suur kolakas, oleks võinud vendade eest seista, aga ta ei olnud seda sorti. Temagi armastas kügelda kuskil nurgas, suur nagu heinarõuk ja vait nagu heinarõuk. Kes teda kartis. Ja kui sind ei kardetud, siis pidid sina kartma. Kolmandat võimalust ei olnud.

Järsku kuulis Penti, nagu ähiks köögis keegi hingeline. Oli siis ema koju jõudnud ilma tema kuulmata? Penti pingutas kõrvu, ei kostnud pliidiukse avamise heli ega hagude murdmise häält, üldse mitte midagi. Kummatigi tundus seal keegi olevat. Penti roomas ahjutagusest välja. See jalg oli surnud, mille ta ükskord suvel murdnud oli. Teise jala ümber oli keerdunud ema vana pesemata sukk, mis igaks juhuks ahju taha visatud: vahel räbalat vaja. Penti ajas end ahju najal püsti ja jäi mõtlema, kas see oli vasem või parem jalg, mis suvel murdus. Jalg tegi vahel valu, aga mis ta nimi on — vasem? või parem? Ema ütles: «Oh sa määdänd, esi neländä klassi poiss, kas sa ei tiiä, et sul jo kura jalg katski läts!» Jalg hakkas kibenaids välja ajama. Varsti läks see üle ja Penti oleks võinud astuma hakata, aga tal oli sedaaegu meelest kadunud, mis häda pärast ta ahju tagant pahnast välja oli roninud. Mõtles juba tagasi pöörata, kui kuulis — jälle!

Penti hiilis üle läve. Köök oli tühi. Pliidi ees vedeles minevanädalane pudrupada, likku pandud ja sinine lapp üle serva. See lapp oli olnud Penti särk, nüüd aga väikeseks ja vanaks kulunud. Vana oli see olnud juba Pentile saades, aga Penti kõneles temast ikka, et kuhu jäi mu uus särk. Nüüd siis nägi, et padasid pesta. Anti ja Martigi olid sealt särgist läbi kasvanud. Kõige esimesena oli seda aga kandnud kolhoosi esimehe tütar Sigrun või Sidrun — mis ta oli. Siis nimetati seda pluusiks. Poistele saanult hakati seda särgiks kutsuma, aga nõöbid käisid ikka valele poole — nagu tüdrukutel. Küll oli selle pärast koolis nõökimist!

Laual seisis valge plekist piimakann, aga see oli juba eile tühi. Enne oli neil olnud klaaskann, see oli parem, paistis juba kaugelt, kas midagi on sees või ei ole. Tolle klaaskannu kinkis tädi Saale emale sünnipäevaks, aga too läks üsna varsti puru, kohe esimene kord, kui selle talve isa tuurid peale sai ja nõusid lõhkuma kukkus. Plekktopsid jäid terveks puha, mis ajas uue isa püsti marru, ta pildus ja pildus neid vastu uksepiita, noh mõni tops sai ikka mõlgid külge ka. Isa Ivor rebis kardinad maha ja toppis pliidi alla. Ema Nilla kiskus need jälle välja, nii et tuhk ja sädemed lendasid. Nad tirisid suitsevaid räbalaid peost peiju, kuni ema aru pähe võttis ja ütles, et hull palutab veel viimaks tare maha. Ema jättis järele, isa põletas kardinad ära ja rahu oli majas. Nad läksid kaelakuti teise kambrisse ja tõmbasid ukse kinni.

Pojad jäid kööki ja teise tuppä. Marti istus põrandal ja vaikis nagu heinakuhi, lausa ime, et ta millegagi pihta ei olnud saanud. Anti varjas end söögilaua all, sest majas muud mööblit ei olnud kui seesama laud, paar pikka pinki ja süng isade toas. Muidu oli plats lage. Penti oli ka seekord ahju taga kükkinud, ja sealt oli ta kõik ära kuulnud ja kuulmise järgi otsekui näinudki. Mis siin uudist, teada asi.

Penti katsus sõrmega pliidikülge. See oli ehmatavalt külm. Hagusid ka ei olnud, ainult pihutäis raage ja kaks kägardatud «Priima»-pakki vedeles pliitiese augus, kust plekk läbi roostetanud ja kuhu põrandalt liiv kokku pühiti. Kui nüüd ema tuleb, hakkab hirmsasti vanduma, et hagusid ei ole, ta kolistab mustade padadega, prõmmib siibreid ja läheb keerab süngi magama. Ning Penti lakkugu panni. Penti sai ise ka aru, et võiks niigi palju, et täksiks haod kirvega puru või tassiks sisse ja murraks põlve otsas, nagu ema teeb. Aga katsu sa minna — õues on külm! Penti paljad päkad olid toaski sinilillad. Mis sa jalga paned, sokid on mustad ja täiesti räbalad, saapatossu nina irvitab. Pealegi tuleb lumi üle saabaste, kui pinumaale lähed. Haod on üleni lume all, kui neid välja urgitsed, tükib lumi käisevahesse. Katsu sa leida, kus on kirves ja kus see pakk, mille peal hagu tsagatakse, kui kõik on üksainus lumine väli. Võiks korjata metsa alt tuulemurdu, aga seesama häda — igal pool lumi, lumi. Vajud vööni sisse, kaotad kotad kuhugi, nende paelad on mädad, aga kütet ei leia ikkagi või ei jaksa välja lohistada. Pärast saad igal juhul üle tahi. Ei, parem juba ahju taga kügelda, ema laudakasukast jätkub nii alla kui peale, sellest levib haput hõngu, mis teeb uimaseks ja paneb magama. Penti võis lõpmatult magada, ta magas nagu loom talveund, otsekui loodaks ta halvad ajad maha magada ning ärgates eest leida elu pidulaua. Penti haigutas südamepõhjast, kui äkki kuulis — jälle! Keegi on kambris!

Penti tõukas ettevaatlikult kambriust, iga erk valvel ja lihased põgenemisvalmis. Ja mis sa ütled — süngis magas selle talve isa Ivor. Ta magas selili, saapad jalas, üks jalg süngiotsal, teine üle serva maas, karvane rind eest lahti ja kasukas hõlmapiidi üle kõhu. Penti ei osanud arvata, mis ta nüüd peaks tegema. Isadest ei teadnud kunagi, kas nad hakkavad söimama või malgutama või võtavad põlve najale ning rää-

givad mehejuttu ja pakuvad suutäie viinagi, mis läheb kurgust alla nagu põrgutuli. Üks oli kindel, kui isa majas, siis ei olnud niisama, siis hakkas midagi juhtuma. Siis võis saiagi leiduda selles mustas tohletanud turukotis, mis sāngi jala najal seisis.

Penti vaatas isa. See oli õige noor. Palju noorem kui isa Ristjan. Ja palju ilusam kui isa Vidres. Vidres oskas nutta, seda oli huvitav vaadata, Penti ei mäletanud, et tema ise oleks kunagi nutnud. Ristjan jälle oskas vilistada, ta tegi seda sageli, kui parandas aknaid, mis eelmine päev puru olid tehtud. Rohkem isasid Penti ei mäletanud, aga neid pidi veel olnud olema. Ükskord kasvataja Veerand küsis, et mis su isanimi on. Penti küsis vastu, et missuguse isa nimi, kas selle talve isa nimi, tookord oli neil Ristjan. Kasvataja sai vihaseks, et ametlik dokument ja loll poiss ja küsi esmaspäevaks järele, kui pühapäeval kodus ära käid. Ema omakorda vihastas Penti peale ja hakkas siis koolikorda söimama. Kui ema Nilla oli tükk aega söimanud, siis kogus pojad enda ümber kokku ja andis neile õppetunni.

«Mul on äbi teid kaeda, esi suure mehe joba, aga nisukese mõistmada looma, ei jõvva ütteinukest asja meelen oita — oma lihatse esä nimme. Penti on Egoni poig. Seisap sul meelen — Egon. E-G-O-N. Illus nimi ja illus miis. Mis roisust oita, kui illus kah ei ole. Anti on Aaroni poig. Mes säääl rasset — Aa-ron. Marti jälle om Aabu poig. Kasige minekit, et mu silm teid ei näes. Igavese obosevarga ja priileevasööjä.»

Penti vaatas isa Ivorit. Ei tea, kui vana see peaks olema, vist natuke vanem kui Marti. Einoh, vanem peab ta olema, koolist juba läbi, et miilits teda taga ei otsi. Ivor oskab priimalt kõnelda, ta kõneleb palju rohkem ja palju ilusamini kui direktor. Ja siis veel oskab Ivor naerda, vahel hakkab kohe hommikul naerma ja naerab, kuni vihaseks läheb, ega saa enne pidama, kui mürgel käes, aknad puru ja pingil jalad laiali. Siis saab Ivoril hea meel ja ta hakkab jälle naeruga otsast peale. «Mina olen nagu kahe küüruga kaamel,» ütleb Ivor ise. «Kaamelil on kahe küüru vahel nõgu, nii on ka minul kahe naeru vahel tusk. Mida kõrgem müür, seda sügavam nõgu. Vahel on nii sügav, et välja ei pääsegi. Aga pead. Sa pead tusast välja ronima rõõmu otsa, sealt kukud ilma ronimatagi alla tusa sisse.»

Penti seisis nagu nõiutud. Ta imetles magava Ivori musti lokke, tema lopsakat punast suud. Palju siis Penti ennast peeglist vaadanud oli, aga ta teadis, et tal on hõredad valged juuksed, nii hõredad, et paiguti kumas roosa pealagi läbi. «Nigu tsia arjasse,» laitis ema, kui pärast sauna poisi pead suges. seda Penti mäletas. Muidu oli vähe asju, mida Penti oma lapsepõlvest mäletas, nagu poleks ta kunagi pisike olnudki, nagu oleks ta sündinudki kaheteistaastase kõhna vibalikuna, neli sügavat kortsu otsmikul ja pihutäis tedretähti mõlemal pool kartulnina. Penti ei olnud kunagi mõtelnud, kas ta on ilus või hirmus, mis tähtsust sellel, niikuinii ei võinud ta kellelegi meeldida. Aga isa Ivor oli küll ilus, seda poiss aimas ning tahtis olla samasugune kui Ivor või vähemalt Ivori sõber või vähemalt, et Ivor ei kolgiks. Kui need peksavad, keda sa ei

salli, siis pole sest midagi, valus hakkab alles siis, kui kaika võtab see, keda sa imetled. Isa Ivor oli enam-vähem ainus, kes Pentis midagi äratas — hirmu ja austust ja tahtmist meeldida. Ilus Ivor tuletas oma olemasoluga meelde, et Pentigi on inimene, ja ärgitas igatsust saada liigutustes sama loomulikuks, sõnades sama vabaks ja tegudes sama julgeks kui Ivor. Penti teadis, et see on võimatu, kuid igatses ikkagi. «Mis su isanimi on?» küsis uus klassijuhataja. «Ivor,» ütles Penti. Aga Joorup kittus ära. «Mineva-aasta igatahes oli ta isanimi Egon,» ütles Joorup ja klass hakkas irvitama. «Noh siis ma vaatan mineva-aastasest päevikust järele,» ütles klassijuhataja ja tegi naerule lõpu peale.

Penti sirutas käe välja, et Ivori juukseid vargamisi katsuda. Käsi ei jõudnud pärale: Ivor tegi äkitselt silmad lahti. Ivori pilk oli selge, nagu oleks ta ammu ärkvel. Penti kangestus — nüüd saab kere peale, isa nägi tema liigutust ja küllap arvas, et poiss tuleb taskutesse tuhnima või padjaalust tuustima, et kas Ivoril võiks raha peidus olla. Aga Ivor naeris üle terve näo ja ütles ainult, et nonoh, mädapea. Ivor korjas ka teise saabastatud jala süngiotsale, kergitas natuke ülakeha, nihutas võidunud padja paremini abaluude alla, pani käsivarred kuklale toeks ning jäi sedaviisi oma kasulast vahtima. Pentil hakkas õudne, aga ära minna ei saanud, hoopiski leidis end süngile lähemale nihkumas.

«Sa oled kuradi tore poiss, mädapea,» ütles Ivor ja kõigest oli näha, et tuleb pikem jutt. «Istu siia,» ütles Ivor ja võttis Penti küünaspeast kinni ning tõmbas poisi süngiveerele istuma. «Muskleid ei mingisuguseid, tarvis sporti tegema hakata. See on ikka suur vahe, kas annad teisele üle tahi või antakse sinule üle tahi. Võta seda arvesse. Üleüldse tarvis elu üle tõsiselt järele mõtelda. Vaata kui võtame kätte ja pörutame üheskoos ära merele, minema selle vanaeide juurest, selle sinu ema Nilla mant, mis meil temaga asja. Hakkame mereröövliteks, ajame kokku ränka raha ja võrgutame printsesse. Oleks alles kuradi elu — hommikul ei tea, kas sa õhtul mitte juba surnud ei ole. Muidugi, kui järele mõtelda, siis ei tea surma kunagi ette, võtad hommikul nina vinklisse, jääd lumehange vedelema ja oledki õhtuks kutu — siinsamas maismaal. Kellesse see puutub. Aga ma tean, et sinul oleks küll kuradi kahju, kui ma asja eest teist taga kirstu koliksin. Sa oled üks imelik mees, Penti või mis su nimi on, kas sa isegi oma nime meeles pead. Lollikestele pannakse ikka toredad nimed, minu ema pani mulle Ivor, et minulgi oleks midagi uhket. Sina oled jälle Penti. Sa ei räägi midagi ja vist ei mõtle ka midagi, aga sinuga saab asju ajada. Kes vaikib, sellest jääb mulje, et ta on tark või et tal on mingi saladus. Ajaks ta suu ammul, näeksid kõik ta lolluse ära. Teise lollusi ei anna keegi andeks, igaühele piisab tema oma lollustest. Pane tähele, see mees tuleb ikka elust läbi, kes on vait ja ei räägi vales kohas. Nüüd, kus latatarasid kõik ilm täis, kus mehedki lobisevad nagu eided, nüüd siis lähevad hinda need, kes oskavad vait olla, et teised rääkida saaksid. Sa oled selle poolest ka veel usaldusväärne, et lugeda ei mõista. No ütle, kas oleks inimesel raamatust leida mõnd asja, mis juba iseenesest teada pole. Ei, kulla vennas,

raamatu peale ei ole küll mõtet oma lühikest elu kulutada, selles on sul täiesti õigus. Ainult et aravõitu oled sa, vennas, see tuleb võib-olla sellest, et musklid on sul nagu kiisa piimanäärmed. Aga noh, eks sa ise tea, saab sust mereröövel või mitte.»

Siinkohal hakkas Ivor magusasti naerma ja puudutas Pentit juba teist korda. Esimene kord oli, kui ta Pentit enda juurde istuma tõmbas. Mõlemal korral käis Pentist piksejuga läbi. Harva tuli ette, et keegi Pentit puudutas, kui ta just kolki ei andnud. Seepärast suhtus Penti kolkimissegi sallivalt — ikka parem kui mitte midagi, oled vähemalt kellelegi silma jäänud ja seisad tal meeles vähemasti niikaua, kui ta viitsib sind kolkida. Aga Ivor puudutas teistmoodi, otsekui tahtis teada, kas Penti ikka on lihast ja verest ja elus, kui ta niiviisi täiesti liigutamata, peaaegu ilma hingamata sängiserval kügeles, küür seljas ja otsaesine kipras, nagu teab mis rängas hingevalus ja vaimutöös.

Ivor ringutas magusasti ja haigutas mõnuga ja kohendas kasuka mugavamini peale. Külma oli selles kambris nagu köögis ja teiseski toas, ahi polnud kolm päeva hagu näinud. Aknaklaasid olid paksus jääs nii seest kui väljast, kardinalupardeid ka polnud õueõhku paigal pidamas.

«Noh sina, Penti, täitsapoiss, mis sulle siis ka muret teeb?» küsis Ivor äkki, ja jäi vait, nagu oleks teisest tõepoolest vastajat. Torm uhas poisist üle, teda oleks nagu vaheldumisi lumehange ja tulisesse ahjutagusesse torgitud. Mis teeb muret?! Penti tundis järsku, et saab aru, mis tema käest küsitakse, ja teab ka vastata. Hulk mõtteid tormas läbi pea — magussöök, matemaatika, vasak ja parem, võimlemine, hagu, saapad, särk — kõik see tahtis rüsinale ja ühekorraga üle huulte tormata. Segadikust kerkis kõige selgemini esile üks nagu kõige kõrgem mägi paljude pisemate seas — isanimi. Penti oleks tahtnud, et tema isanimi võiks olla Ivor. Aga ta kahtles, kas oskab seda niiviisi ütelda, et teine aru saaks. «Isanimi,» pomises ta siiski.

«Mis isanimi?!» imestas Ivor ja haigutas. Kuni poiss vaikides lühemaid ja selgemaid sõnu korjas, jäi Ivor uuesti magama. Ta oli nagu laps, kes siinsamas häälitsetes ja äkki ära vajus, nagu oleks kotiga pähe saanud, raputa või tee mis tahad, enam ta ei ärka. Penti püüdiski raputada, talle näis, et kohemaid läheb elu kõige tähtsam silmapilk mööda ja tal jääb ütle mata see ainus asi, mis tal üldse ütelda on. Ivor mõrises, pea vajus õlale ja suust tuli vänget viinahaisu. Penti käed, mis nüüd sama energiat täis, vajusid alla nagu tühjad varrukad. Silmapilk, mis oleks võinud kõik teiseks teha, saigi mööda.

Siiski tuli Pentil pähe midagi rõõmustavat. Mis see just oli, ei osanud esimesel hetkel öelda, see oli nagu välgatus udukeras, millest oli teada ainult seda, et ta oli olemas. Ja paljalt teadmise niisuguse välgatuse võimalikkusest tegi Penti teiseks, ta tõusis sängiveerelt, kortsud kadusid näost ja kühm seljast. Ivor magas rängalt, Penti vaatas teda õrnusega ja naeratas hella ema naeratust, kes naudib oma lapse und. I-vor, I-vor, sosistas Penti. Siis tuli talle too oma mõttevälgatus meelde, ta naeratas veel kord ja läks tagasi kööki. Siin vaatas ta arupidavalt üm-

ber, silmitses likkupandud pada, siibrit, pliidirõngaid, ja tasapisi selgines tema elu esimene iseseisev mõte: võiks ju proovida suppi keeta, Ivor on kindlasti söömata. Jah! Udukera oli hajunud, peas jäi seisma see mädanemine või mis see oli.

Penti ronis pliidi otsa ja tegi siibri lahti. Siis võttis konksu painutatud traadijupi ja kangutas kolm pliidirõngast ükshaaval ära ja pani need pliidinurka püsti, nagu ema teeb. Mõtles natuke ja koukis veel neljandagi, neid oli tore ära võtta, kui nipi selgeks said. Siis noppis vastikust tundes näppude vahele märja haisva kaltsu, mis oli ta särgisaba olnud, ja keerutas leovees ümber. Valas vee solgipange. Pada oli põhjast sodine ja ülemised servad korpas. Aga mis siis, toitu oli selles tehtud, ei muud. Penti tõstis paja pliidiaugule, see vajus silmini sisse, jäi vaid kõrvadele pidama. Mis siis, lähebki rutem keema.

Nüüd noppis Penti kõik raokõrred kokku ja pistis pliidi alla, sobitas «Priima»-pakendid sinnasamasse. Muud paberit neil majas ei olnudki, kui just koolivihikute kallale ei tahetud minna. Penti vaatas ümber ja otsis tikke. Neid ei paistnud. Ivoril ehk oleks taskus olnud, aga Penti ei söandanud taskut puutuda. Mis siis, saab ka ilma. Penti mängis, nagu oleks tal ühes peos tikutops ja teises tikk, ning tegi tulesüütamist järele. Pani siis mängutule mängult hagude külge ja lükkas pliidiukse kinni. Siis ammutas pea pangetäie vett patta. Oleks rohkemgi mahtunud, kuid pada hakkas kõrvade peal kahtlaselt kõikuma ja Penti jättis järele.

Läks siis poiss akna alla nurka, tõmbas kompsuhunnikult vana aukliku käteräti pealt ja hakkas vaatama, mis seal supiks kõlbab. Ühes riidekotis oli natuke väikseid helerohelisi ümmargusi kõvu asju. Penti oli üsna kindel, et oli näinud ema neid supi sisse panemas. Pani siis Pentigi. Tühja koti viskas teise nurka, kus hoiti rõivakraami. Siis uuris Penti edasi. Paberkotis olid väga väikesed valged terad. Needki rändasid patta. Siis leidis Penti õige tillukese läbipaistva koti, kus olid mustad väikesed terad. Hiiresitt, arvas Penti esiti. Aga kes seda pakki paneb! Ta rebis kotisuu lahti, maitstes. Sa kurat, küll oli mõru! Penti sülitas ja viskas paki suure kaarega teise nurka. Siis mõtles järele: kotil olid kirjad peal, eks ta võinud lugeda. Penti tuustis rõivahunnikus ja leidis visatu üles. Tähed olid võõrad. Oli nagu kaks E-d ja P nende vahel, aga esimene ja viimane täht olid küll sihukesed imelikud, vist vene omad. Tarvis ikkagi vene keele tundi minna, mõtles Penti, sedasi võib ära surra — nüüd ei tea, kas pakis oli äkki rotimürk või siiski hiiresitt. Penti sõi ju ühe peaaegu ära. Penti läks ja haris oma suud vana käteräti otsaga. Parem sai.

Siis leidis Penti veel ühe koti. Seal olid valged pehmed liistakud. Need lõhnasid hästi. Suus olid nad algul kuivad ja karedad, siis läksid heaks, kui tükk aega närisid. Siis tuli suur rõõm — Penti leidis paki makarone. Peale oli ka kirjutatud: M-A-K-A-R-O-N-I-D. Teine sõna pani Penti mõtlema, see oli E-R-I-L-I-S-E-D. Pentile tuli meelde, et ühe viina nimi oli MOSKVA ERILINE. Kas see tähendas, et need makaronid kõlbasid vaid viina juurde? Tont seda teab. Penti valas ka

makaronipaki tühjaks. Muud ta enam nagu ei leidnud. Ehk aitab ka, vesi pajas oli juba üsna tihe, kui Penti pliidirõngatõstmistraadiga segas, sest kulpi ei osanud ta kuskilt otsida.

Õigel ajal tuli Pentile veel midagi tähtsat meelde — sool! Poiss raiskas oma jõudu ja kangutas soolavaka seinast kätte. Soolal olid mõned surnud kärbsed peal. Penti noppis need ära, viskas põrandale ja keeras soolavaka paja kohale kummuli. Oh õnnetust — soolanõu nael sulpsas ka sisse! Ega see tapa, lohutas Penti ennast. Ja soolanõud polnud niikuinii võimalik tagasi panna, seinas oli nüüd suur auk, kus nael enam pidama ei jää. Nii palju sai Penti ikka aru küll.

Penti seisis kikiparvul ja segas traadijupiga suppi ja laulis esimest korda elus. Penti ei olnud võinud arvatagi, et tal on nii kõva hääl.

Oh punapea Meeri
su leegitsev juus
on süüdanud leegi
minu lihas ja luus.

Päris hõiskehää! oli see. Ehkki ilust ja viisipidamisest kaugel, kõlas see siiski südamlikult ja kenasti. Viisikäikudes oli omajagu uljust ja trotsi, nagu võiks mereröövimine ja südametevallutamine tõeks minna. Koos Ivoriga igatahes — kas või homme. Penti hing hõiskas ja sellest sai Penti teada, et temalgi on hing, sest mis muu see rinnas paisuda ja üleneda võis. Säärast tunnet polnud Pentil veel olnud.

Seal järsku kuulis Penti klaastrepi ust hoolimatult lahti kistavat ja hulk jalgu sisse kirskavat, tüminal lund maha trampides. Penti laskis traadi peost ja tegi, et ahju taha sai. Ahjutagune oli sügav, kui päris taha tükkisid, ei küündinud keegi käest või jalast haarama, et päeva-valgele tõmmata nagu imelooma, siia võidi vaid luuavarrega tonkida ja kõssitada. Luuavarrele võis kasuka ette torgata, selja tagant ja külgedelt oli poiss kaitstud.

Kui Penti miilitsa häält kuulis, tõusis ta süda kõrgele hingedurku ja hakkas tuksuma vastu lõua alla surutud põlvi. Ivorile tuldi järele! ehmatas poiss. Ivor kas varastas kuskilt või pole ta siiski nii vana, et kooli võiks pooleli jätta. Pentil hakkas Ivorist lõpmatult kahju, ükskõik, läheb ta vanglasse või kooli tagasi, mis seal vahet, kooliski peab kogu aeg tegema seda, mis sa ei taha, ning teised sõimavad ja peksavad.

Siis kuulis Penti isa Ivori rõõmsat häält. Ta jäi kuulama — poiss sai alati aru, mis Ivor räägib.

«Kõik meie poisid läksid kooli,» rääkis Ivor. «Kui Pentit ja Antit ei ole, noh siis ma ei tea, võib-olla pani hunt nad võsa vahel nahka. Eks küsige Martilt. Tema muidugi ei vasta, ennem saab surnu käest peeru kätte kui Martilt mõne sõna, aga see tuleb sellest, et teie ei oska küsida. Mina räägin Martiga kõik jutud maha, mis tarvis ja üle sellegi. Kui te räägiks inimesega sellest, mis inimest huvitab, küll ta siis ikka kõneleks vastu ka, aga teie räägite ainult sellest, mis teid huvitab, ja siis oleks muidugi parem, kui te surnutega tegeleks ja elavad rahule jätaks.»

«Kes teie üldse olete, kodanik?» kuulis Penti kõrget naisehäält. See oli tema kasvataja, see oli Veerand.

«Mina olen nende poiste isa,» kuuldus Ivori uhke hää. Ah! Ah! Penti kargas ahju taga püsti. Mina olen nende poiste isa, oli Ivor ise tunnistanud! Aga Ivor ütles veel midagi.

«Aga kes teie olete, kodanik?!» ütles Ivor. «Viisakas inimene tutvustab ennast, isegi siis, kui ta võõrasse kohta ilma kutsumata sisse trügib.»

«Mina olen Penti kasvataja Veerand, eriinternaatkoolist.»

«Ah soo, või veerand? Isegi mitte pool? Täiest rääkimata. Muidugi mõista, lollide koolis piisab veerandist inimesest küll. Palka saate muidugi terve eest,» ütles Ivor ja kindla peale irtas.

«Kodanik. Esiteks on minu nimi Vee-rand, see tähendab mererand või mõne muu veekogu, näiteks ookeani rand. Teiseks ei eksisteeri meil lollide koole, meil on kool, kus õpetatakse kesknärvisüsteemihaigustega lapsi. Me õpetame alandatud nõudmistega individuaalprogrammid järgi.»

«Mis te neile õpetate? Sihukest pahna, et siga ka ei söö. Teada puha.»

«Noh kui sigadest kõnelda, siis võiks tõepoolest arvata, et see eluase, kus praegu viibime, on pigem laut kui inimeste kodu. Vaadake, missugune mustus,» ütles veel keegi tuttava häälega tädi. Vist õppealajuhataja? Vist jah õppealajuhataja. «Isegi meie kooli laste kodudes näeb harva midagi seesugust,» jätkas seesama hää. «Mul on koera kuutki soojem ja hubasem. Ja mis teil siin katlas on? Armas aeg! Täied pikad makaronid? Külmas vees? Ja herved ja herkulad ja riis, kõik ligunemas? Sigu te ju ei pea? Sööte ise?»

«Mis te tsurgit ja solgit võõra paa man! Kas mina ole käinu te paa man tsurkman ja solkman!» sekkus ülituttav hää. Ema Nilla! Millal siis tema? «Kost te siia sait? Lases õkva miilitsa vällä kutsu, aga miilits esi joba kohal, ist kui saks vai peremiis laua takan. Kas nii käias ausade tüüinemistega ümbre? Tulet lauda mant, aga tare kutsmada võõrit täis. Sa kuradi roisk!» Ja ema Nilla lõi jalaga midagi, vast solgipange. «Minge lüpske esi päiv otsa, kaege kui ää om, sis karake tõistele ambisse. Kasvatage esi kolm poiskest, aga no kos, kõik omma ausa vanatüdrigul!»

Ema Nilla ütles ehk veel midagi, aga miilits hakkas rääkima ja miilitsal oli kõvem hää.

«Jätke see jutt, Nilla Karten. Kui siin on kellelgi kõnelemist, siis meil. Te olete eksinud riigi seaduste vastu, te jätate süstemaatiliselt täitmata oma laste koolikohustuse. Nagu nad nädalavahetuseks koju pääsevad, nii jääb mõni jälle tagasi tulemata. Mitte ei saa aru, mis neid siin kinni peab, kütmata, koristamata, süüa ei ole. Aga internaadis . . .»

«Vai mis naid koton oiap!» pistis ema Nilla tänitama nii kõrge häälega, et miilitsa häält polnud kuuldagi. «Kos lats sis pias viil olema kui mitte koton! Ilma piti ulkjäl jah om sääne asi arusaamata küll.»

«Kus on Anti ja Penti?» küsis miilits.

«Kost ma tiia. Ma lää ommukupoole ööd minekut, ega ma ole mõni

provva, kel aigu ommi latsi vahti, kas na saava kooli vai ei.»

Siin kostis jälle Ivori häält. Pentil oli hea meel: oh nad kõik seisavad ta eest, ei lase ära viia.

«See peab küll üks hirmus koht olema, kuhu täie aruga mehepoeg minna ei taha,» ütles Ivor. «Mina olen seda viimist küll näinud, mitme mehega kangutatakse üht väikest inimest paigast, see hoiab küünte ja hammastega kas või põrandast kinni ja sõdib viijatele vastu. Kui seal neile meeldiks, küllap nad siis ka läheks. Vägisi ei ole küll kellelegi saadud õpetust anda, seda ma ütlen.»

Nüüd lõi jälle miilitsa hääl sisse: Miks te ei ela oma elukohas, kodanik Ivor Kallak, miks te vedelete siin võõras sängis? Miks te ei ole tööle asunud, nagu meil viimane kord jutt jäi? Vana ema ootab kodus alimmente, kaks korda on ta pidanud kohtu poole pöörduma. Nii et nüüd ei olegi muud nalja, kui võtame teid siinsamas vahi alla kui alimentide maksmisest kuritahtlikult kõrvalehoidjat.»

«Ei! Ei!» rõõgatas Penti eneselegi ootamatult ja hakkas ahjutagusest välja tükkima. «Pai kasvataja Veerand, ma tulen küll kooli! Aga teie ärge isa Ivorit...»

Kasvataja Veerand lõi näost särama ja lausa jooksis teise tuppa.

«Oh laps, kus sa peidus olid? Ma ju vaatasin siia tuppa küll? Kus Anti on?»

«Antit ei ole,» ütles Penti. «Anti läks Martiga kooli.»

«Näet lats läts kooli, kos te olete timä pannu?» ütles ema Nilla.

«Mis muud, kui hulgub jälle. Kükitab kuskil laudas sigade küna all nagu kuu aja eest või kooli pargis heinakuhjas nagu nädal tagasi või veel kuskil mujal. Niikaua kui külm ükskord ära võtab. Sina, Penti, pane ennast rõivile, hakkame kohe minema, saame lõunasöögiks kohale ja jõuab enne pimedat veel vennagi üles otsida. Too oma ranits ja kooliasjad, ma pakin ära,» hakkas kasvataja hoolitsema. Ta kõndis Penti järel ühest kambrist teise, mis Pentile sugugi ei meeldinud, ta ei tahtnud kasvataja nähes oma sokiluukeresid jala otsa tõmmata. Koolis tuleb teine häda, kuidas need jalast saab, kui kõik vaatavad, mõtles Penti. Vastik-vastik mõeldagi.

«Kas sul koolisärki ei ole? Või mõnda teist, natuke puhtamat?» küsis kasvataja. «Noh eks tule sellesamaga, katsume õhtul ära pesta, hommiuks on kuiv. Homme vaatame, kas tädi majandusel vormisärke on. Noh kus jopp? Ah näe mis, tuleta õhtul meelde, et nõõbid ette õmbleme. Aga müts, kus müts?»

«Mütsi võttis Anti hommikul ära.»

«Kus Anti müts?»

«Ei tea, Antil kadus ära.»

«Mis me siis teeme? Kas muud mütsi ei ole? Mõnda kootut või? Ahaa, siin hunnikus on, pane seesama, ega autos külm ole, see natuke maad. Homme küsime tädi majanduselt, võib-olla on tal mõni paras müts.»

Penti tundis, kuidas teda müksati ja toksati, ja ta hakkas toksamise järel liikuma nagu iga kord ennemgi.

«Noh head aega siis, tehke teie, mis tahate, meie lähme teise autoga minekut!» ütles kasvataja miilitsale ja õppealajuhatajale. Ning kasvataja Veerand tõukas poissi õlast.

Penti vaatas Ivorile otsa, enne kui üle läve komistas. Isa Ivor tõstis parema käe pööidla taeva poole, nagu tõotaks talle midagi uskumatut. Ja isa Ivor jäigi Pentist seisma, jäigi naeratades poisile järele vaatama. Ilus tugev tark Ivor jäi eluks ajaks poisile järele naeratama, sest rohkem Penti selle talve isa ei näinud. Aga iga kord, kui Pentit vägisi viidi, olgu lapsena, olgu vanas eas, ikka nägi ta Ivorit järele naeratamas, põial taeva poole püsti.

KIRJANIKE KONGRESSI JÄRELMÕTTEID

MIHKEL TIKS

Mul on kaks muljet, üldine ja eriline. Esimene mulje. Tundus, et see, mida ma jälgin, on draama, kolm päeva kestnud draama. Selline tunne tekkis vististi elektrist, mis Toompea saali õhku täitis. Kirjanik võitles õiguse eest oma sõnale. Et suuta täita oma missiooni, olla ühiskonnas baromeetriks. Esimest korda elus kuulsin kõnepuldist öeldavat elavat sõna, mitte fraase. Kuulsin mõtteid, mida oli nähtavasti kaua endas kantud ja mida nüüd võis välja öelda. Tajusin meeltega reaalselt eksisteerivat vaimset jõudu.

Milline oli selle draama koosseis? Kui eesti kirjanik oli selles protagonist, kes oli siis antagonist? Kus on jõud, kelle vastu võitlus käib?

Elu ei arene institutsioonides ega tänu neile, vaid reaalses ühiskondlikes struktuurides. Toimub pidev dialoog elava elu ja «normi» vahel. Et oleks tagatud sotsiaalne aktiivsus ja kaitstud ka ühiskonna kui ter-viku huvid. See on küsimus ühiskonna eneseregulatsiooni ja «ülevalt» juhtimise vahekorra. Kirjaniku hää! peab kostma esimesena, kui selle dialoogi dünaamiline tasakaal rikutud saab, kui ühiskond oma loomuliku arengu teelt hääbib. Kirjanik peab seda esimesena tundma, selleks ta kunstnik ongi.

Nüüd on käes aeg, mil «norm» peab end koomale tõmbama. Käimas on võitlus bürokraatia vastu, lipukirjaks on inimeste loova energia valla päästmine, vahenditeks avalikustamine ja enesekriitika. Aastaid on elatud jäikdeterministlike sotsiaalsete mallide järgi, kus igasugune mitteformaliseeritud aktiivsus on olnud taunitav, kus inimene on ahendatud töö-inimeseks, kes täidab käsku, viib teiste otsuseid ellu, tööjõuressursiks, mida jaotatakse, paigutatakse ja ümberpaigutatakse. Selline mõttelaad kandus tootmissfäärist kõikjale, sai valdavaks kasvatussüsteemis, kus juba lasteaiast alates on loova alge asemel nõutav kuulekus ja allumine formaliseeritud reeglitele ja programmidele. Nüüd oleme tunnistanud sellise vaateviisi kõlbmatuks, oleme hakanud rääkima inimefaktorist, inimõjuri. Nüüd otsime inimest.

Kuid esialgu on see alles mõte, soov, unistus. Kui ei järgne tegusid, muutusi sotsiaalses mehhanismides, moonduvad head ja õiged mõtted iseenesest demagoogiaks. Kui otsustamistaset paljude asjade üle otsustavalt alla ei lasta. Sest kes ei otsusta, see ka ei vastuta mitte millegi eest. Kui rahvas ei tunne, et asjad hakkavad muutuma, reageerib rahvaluule peagi. Lähedavad liikvele anekdootid teemal, kuidas nõutavat kiirendust ühendada samavajaliku järsu pöördega: kõnekäänud à la «обожая правду, не призна-